

Superdiversiteit: nu ook in Nederland!

Vooruitblik georganiseerd op 1 juni 2010 door Imagine IC
in samenwerking met Kosmopolis Rotterdam.

Referaat/ Liesbeth Levy
in reactie op de theorie 'Superdiversity' van Steven Vertovec
en de toelichting daarop door Jan Blommaert

Dames en heren,

Aan Imagine IC en Kosmopolis Rotterdam zeg ik allereerst dank voor de uitnodiging om een bijdrage te leveren aan de verkenning van de cultureel-maatschappelijke toepassing van de theorie die Steven Vertovec 'superdiversiteit' doopte. De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik tot die uitnodiging nog nooit van superdiversiteit had gehoord. Maar na lezing van 'Superdiversity and its Implications', en de inspirerende toelichting van Vertovecs collega Jan Blommaert, ben ik bekeerd.

In mijn lezing van de theorie wil superdiversiteit een diversificatie zijn van diversiteit. De actualiteit van immigratie heeft de samenleving zo gedifferentieerd, dat het niet langer relevant is om de culturele diversiteit die die samenleving kenmerkt, te definiëren in eendimensionale termen als bij voorbeeld ethniciteit. Wat Vertovec voorschrijft, is een multi-dimensionaal perspectief op diversiteit.

Dat spreekt mij in de eerste plaats persoonlijk aan. Mijn vader was een geassimileerde jood en mijn grootouders van moeders kant waren anarchosyndicalisten. Ik kan u verzekeren: dan pas je in geen enkel hokje!

Maar ook professioneel voel ik me geïnspireerd. Al twintig jaar ben ik actief als organisator van dialogen en debatten. Al even lang houdt mij de vraag bezig hoe de optimale omstandigheden worden gecreëerd voor debat en dialoog in onze cultureel diverse context. De lessen die ik uit mijn ervaring trek krijgen hun beslag in een proefschrift. Dus ook als wetenschappelijk onderzoeker voel ik mij uitgedaagd door Vertovecs uitnodiging om nieuwe academische en politieke paradigma's te ontwikkelen voor het denken over culturele diversiteit. In zijn artikel formuleert Vertovec hiertoe negen strategische agendapunten. Telkens stelt hij dat academici zich moeten opstellen als de leerlingen van mensen uit de praktijk. Met hen samen kunnen zij een nieuw theoretisch kader scheppen dat ook nieuwe ideeën creëert voor politiek en beleid op het terrein van culturele diversiteit. Samen kunnen denkers en doeners zo de optimale condities scheppen voor communicatie tussen steeds meer verschillende mensen.

Ik wil in dit referaat verkennen hoe de dialoog kan bijdragen aan de vorming en invulling van het nieuwe paradigma waar Vertovec voor pleit. Ik poneer daartoe twee stellingen:

1. Alleen de niet-vrijblijvende dialoog kan zowel conceptueel als methodisch vorm geven aan de gezochte nieuwe paradigma's. Deze stelling gaat over het concept van de dialoog.
2. De niet-vrijblijvende dialoog is geen zaak van micropolitiek maar van micro-ethiek. Dat leren ons de joodse denkers Martin Buber en Emmanuel Levinas. Deze stelling gaat over de toepassing van de dialoog.

Knol introduceert de eerste spreker. Jan Blommaert is directeur van het onderzoekscentrum Babylon van de Universiteit van Tilburg. Zijn meest recente boek is 'The Sociolinguistics of Globalization' (Cambridge UP, 2010). In oktober 2009 organiseerde hij met Steven Vertovec voor de European Science Foundation de werkbijeenkomst 'The Effects of Super-Diversity in Europe'. Blommaert licht de theorie van Superdiversiteit van Steven Vertovec toe aan de hand van empirische voorbeelden. Hij stelt dat de maatschappelijke werkelijkheid van superdiversiteit niet nieuw is, maar al te lang vanuit het paradigma van met name etnische diversiteit is bekeken. Het is nu belangrijk om een nieuw paradigma aan te nemen, dat ook zorgt voor een andere kijk op de gebeurtenissen die de realiteit van superdiversiteit vormen. Sinds de jaren 1990 is de groep migranten in West-Europese landen veel diverser geworden. Mensen zijn sinds die tijd steeds mobieler geworden, waardoor meer mensen immigreren, uit meer verschillende landen, naar meer verschillende landen. Migranten hebben hierdoor heel diverse achtergronden, onder andere qua geloof, opleidingsniveau, ervaring, welvaart, migratiemotieven, etc, waardoor vele, vaak nieuwe, 'categorieën' migranten bestaan. Daarnaast is het door nieuwe communicatietechnologieën voor migranten gemakkelijk om op verschillende niveaus (sociaal en politiek) in contact te blijven met het land van herkomst.

Blommaert stelt dat als gevolg van deze verschillende ontwikkelingen een heftige gelaagdheid in de structuur van migrantengroepen ontstaat. Oude gemeenschappen van migranten blijven bestaan en daarnaast ontstaan vele nieuwe gemeenschappen. Hierdoor ontstaat in wijken en steden een zeer gecompliceerde structuur, met een enorme hoeveelheid van kleine gemeenschappen van migranten. Sommige van deze gemeenschappen zijn inmiddels gevestigd en blijvend, anderen zijn vluchtiger. Op deze manier ontstaat binnen een wijk een nieuw, zeer complex, landschap, met vele nieuwe en verschillende industrieën (zoals belwinkels, moneytransfers en gespecialiseerde supermarkten) en een nieuw, bijbehorend taallandschap.

Blommaert betoogt dat door deze grote en complexe veranderingen een paradigmaverandering noodzakelijk is. We moeten afstappen van het huidige minderhedenparadigma, waarin vooral gedacht wordt vanuit etnische minderheden die zich voor lange tijd in een bepaalde stad of wijk vestigen, en integreren. De realiteit is echter anders. Migranten zijn mobieler en verhuizen daardoor vaak van land naar land. Hierdoor ontstaan complexe trajecten, waarbij zowel migranten bestaan die lang in een land blijven als migranten die snel weer weg gaan. Met name de laatste groep voelt een zeer lage integratiedruk. Als gevolg van deze ontwikkeling is de achtergrond (religie, opleiding, ervaring met onderwijs, traject, doel, vestigingsmotivatie, etc.) van migranten heel onbekend en moeilijk te voorspellen. Migranten zijn vaak diverser dan op basis van alleen etniciteit waargenomen kan worden. Om deze reden moet gedacht worden vanuit het paradigma van superdiversiteit, waarin rekening wordt gehouden met een complexe situatie met heel veel verschillende migranten, met verschillende ervaringen, achtergronden en toekomst. Hun identiteit is vaak erg hybride, ontstaan uit een mix van ervaringen met verschillende culturen.

Vanuit de zaal komt de opmerking dat de theorie van Superdiversiteit zorgt voor het zichtbaar worden van tekortkomingen van de natiestaat. De identiteit van een migrant is te ongreepbaar en te complex om de migrant in een kader te kunnen plaatsen, iets waar een perfect geïntegreerde natiestaat wel om vraagt. Blommaert vult dit aan door te stellen dat het idee van een perfect geïntegreerde informatiesamenleving, zoals die in Westerse landen bestaat, door ons geprojecteerd wordt op het land van herkomst van een migrant. Dit heeft invloed op hoe wij een migrant zowel juridisch als sociaal behandelen. Hierop komt de vraag uit de zaal welke categorieën dan wel werkzaam zouden kunnen zijn in het vormen van beleid. Blommaert antwoordt hierop dat eigenlijk elke vorm van categorisering een probleem is als men rechtvaardig wilt zijn. Het enige rechtvaardige idee over migranten is het beeld van een altijd bewegend subject, een reiziger. Iedere juridische categorie die we gebruiken staat dit, en daarmee rechtvaardigheid, in de weg. De paradigmaverandering zorgt dus idealiter voor een verandering van de natiestaat en juridische regels.

De tweede spreker, en eerste verkenner van de gevolgen van de theorie van superdiversiteit voor cultuur en maatschappij, is Irene van Renselaar, die zich richt op het onderwerp 'superdiversiteit en verzamelen'. Van Renselaar is Urban Curator van het Historisch Museum Rotterdam (HMR), dat zich niet alleen bezig houdt met het verleden van Rotterdam, maar in toenemende mate ook met het heden en toekomst van de stad. Het museum is intensief bezig met de vraag hoe het recente verleden en de eigen tijd te verzamelen. Met haar project Stad als Muze, draagt van Renselaar hieraan bij. Middels veldwerk geeft zij een beeld van de stad van vandaag. Vervolgens koppelt zij dit in het museum aan de collectie, aan educatie en aan presentaties. Op deze manier ontstaat een zoektocht naar de eigentijdse geschiedenis en het hedendaags erfgoed van Rotterdam en de Rotterdammers.

Van Renselaar geeft aan dat, hoewel ze het begrip superdiversiteit nog niet kende, het HMR bij het eigentijds verzamelen wel al uitgaat van het perspectief van superdiversiteit. Rotterdam kent 170 nationaliteiten en daarom is het onmogelijk om te selecteren alleen op etniciteit. Het HMR gaat daarom meer uit van lokaliteit om het verhaal van de stad vast te leggen. Voor migranten gaat het om het verhaal over hun leven in Rotterdam vanaf het moment van aankomst in de stad. Daarbij kan het zo zijn dat de achtergrond en migratiegeschiedenis van een migrant zijn of haar ervaring met het leven in Rotterdam beïnvloedt. In deze hoedanigheid, dus in de context van de geschiedenis van de migrant in Rotterdam, kan deze achtergrond dan ook zeker aan bod komen. Naast lokaliteit is het museum ook op zoek naar gemeenschapsvorming, in relatie tot het gevoel van binding met de stad.

Uit verschillende projecten van het HRM blijkt dat etniciteit vaak niet de scheidslijn is waarlangs subgroepen kunnen worden verdeeld. Uit het project Roffa 5314, blijkt bijvoorbeeld dat lifestyle een veel belangrijkere scheidslijn is. Een ander voorbeeld dat Van Renselaar noemt is dat van Vrouwen van de Velden. In deze buurt heeft een groep vrouwen zich verenigd, vanuit hun gezamenlijke achtergrond als moeders die zich inzetten om de leefbaarheid van hun wijk te vergroten. Volgens Van Renselaar wil dit niet zeggen dat een groep niet interessant is als de binding gebaseerd is op dezelfde etnische achtergrond of een gedeeld land van herkomst. Als uit onderzoek blijkt dat een bepaalde etnische groep dominant is in een buurt, vanwege hun hoge concentratie in deze buurt, dan kan dit ook een belangrijk uitgangspunt zijn voor verzamelen.

Van Renselaar concludeert dat het duidelijk is dat de beperkte opvatting van het begrip diversiteit, volgens Vertovec beperkt tot een indeling naar etniciteit of land van herkomst, in een stad als Rotterdam onhoudbaar is. Culturele diversiteit is inherent aan het leven in de stad en is in die hoedanigheid inherent aan de praktijk van het eigentijds verzamelen. Het leggen van dwarsverbanden die gebaseerd zijn op andere kenmerken, zoals lifestyle, sociaal-economische positie en buurtbinding, blijken minstens zo belangrijk in het duiden, verzamelen en presenteren van het leven in Rotterdam.

Na een vraag uit de zaal legt Van Renselaar uit dat musea zich niet langer als autoriteit moeten opstellen, maar vooral als kenniscentrum. Hier kan met behulp van een rijk netwerk een collectief geheugen van de stad ontstaan. Hiervoor is een hoge vorm van participatie nodig, die mogelijk gemaakt kan worden door meer presentaties te organiseren op locatie in de stad. Met Stad als Muze participeert het museum bijvoorbeeld in het leven van Rotterdamse gemeenschappen. Op deze manier komen Rotterdammers niet alleen in contact met het museum bij een bezoek aan een van de gebouwen, maar ook in de eigen omgeving. De derde spreker, en tweede verkenner, is Liesbeth Levy, hoofd van de afdeling Debat van de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur. Vanuit deze functie organiseert zij dialogen en debatten tussen Rotterdamse burgers. Levy verkent (volledig referaat) hoe dialoog kan bijdragen aan de vorming en invulling van het nieuwe paradigma waar Vertovec voor pleit. Ze poneert en verdedigt twee stellingen:

1. Alleen de niet-vrijblijvende dialoog kan zowel conceptueel als methodisch vorm geven aan de gezochte nieuwe paradigma's.
2. De niet-vrijblijvende dialoog is geen zaak van micro-politiek (waarvoor Vertovec pleit), maar van microethiek.

Levy introduceert de filosofen Martin Buber en Emmanuel Levinas. Hun dialoogopvattingen passen in de huidige superdiverse context. Zij stellen niet de overeenstemming over een kwestie centraal, maar leren dat het van cruciaal belang is in een dialoog om recht te doen aan de andersheid van de ander. Zij zien de dialoog als een bijzondere vorm van waarheidsvinding: de openbaring van de ander in de vorm van een ethisch appel tot verantwoordelijkheid.

Buber stelt daarbij de gemeenschappelijke tussenruimte centraal die ontstaat als twee wezens die eerst nog vreemden voor elkaar waren, geraakt worden door elkaars andersheid. Buber karakteriseert dit geraakt worden als liefde. Levinas meent dat in Bubers dialoogbegrip de noodzaak tot spreken mist. Naar zijn idee is de openbaring van de ander geen zaak van wederzijdse bevestiging maar van confrontatie. Confrontatie kan alleen als er sprake is van ongelijkheid. De ander is geen geliefde, maar een leermeester die wijst op de verantwoordelijkheid jegens de ander. Alleen door te spreken wordt recht gedaan aan het verschil, maar wordt tegelijkertijd een relatie überhaupt mogelijk.

Buber en Levinas verschillen dus van mening over de structuur van de dialoog. Maar beiden verstaan de dialoog als een bijzondere vorm van leren, van leren door luisteren. De Buberiaanse dialoog is een prachtig antwoord op de nieuwe vormen van ruimte en contact die Vertovec zoekt en wil verkennen.

Hoe kan in dit kader die intieme, Buberiaanse ruimte, die slechts tussen een ik en een ander bestaat, vergroot worden tot een toepassing en rol in de steden van vandaag? Buber antwoordt dat de ervaring van het geraakt worden door de ander een handelingsperspectief biedt. Dit vormt de basis en het hart voor kleine gemeenschappen. In navolging van Buber pleit Levy in dit kader voor de agendering van 'micro-ethiek'. In plaats van de micro-politieke agenda van Vertovec. Want politiek is nooit neutraal. Zo heeft de gemeente Rotterdam in 2002 de zogenaamde islam-dialogen georganiseerd en een poging gedaan deze te laten resulteren in een code. Zo moet het dus niet. De dialoog is publiek en vindt plaats in de sfeer tussen burgers. Het gaat er om de optimale omstandigheden te creëren voor de dialoog. En niet, om deze te sturen.

Levy vervolgt haar presentatie met het toelichten van een tweetal projecten waarin de niet-vrijblijvende dialoog is toegepast, beide uit 2001 in het kader van het thema van Rotterdam als destijds cultureel hoofdstad van Europa: 'Rotterdam is vele steden'. Levy concludeert uit de projecten, 'Preken voor andermans parochie' en het debat na de afgelasting van 'Aisja en de vrouwen van Medina', dat het uiterst belangrijk is dat de ander niet wordt gezien als een object maar als een subject. De belangrijkste les van de niet-vrijblijvende dialoog is deze: de ander mag in de dialoog op geen enkele wijze geabstraheerd en gereduceerd worden tot een politieke of wetenschappelijke categorie. De ander is geen object, geen ding, geen spiegelbeeld of projectie. De ander is iemand waar ik rekening mee moet houden. Alleen in de intersubjectieve relatie in de dialoog kan innovatie met betrekking tot culturele diversiteit verwezenlijkt worden. Maar dan mag die dialoog niet-vrijblijvend zijn.

Uit de zaal komt de vraag wat het doel is van de niet-vrijblijvende dialoog. Gaat het erom dat deelnemers de ander zien als subject, of heeft het ook een vorm van waarheidsvinding als doel? Het blijkt immers ook dat een dialoog zonder gemeenschappelijk doel juist stereotypen en vooroordelen kan versterken. Levy antwoordt dat een dialoog twee dingen kan doen: vooroordelen kunnen worden versterkt, en het kan mensen ook dichter bij elkaar brengen. Het is niet erg om vooroordelen te bevestigen, het gaat erom dat ze worden geaccepteerd. De verschillen tussen mensen dienen te worden gearticuleerd en het gemeenschappelijke worden benadrukt, met als doel een sterke publieke sfeer.

Voorzitter Knol merkt op dat Levy een ethisch antwoord geeft op omgaan met superdiversiteit, door te focussen op de overeenkomsten die er zijn. Wat dat betreft heeft zij een heel humanistisch ideaal, dat wellicht niet houdbaar is in een dialoog. Levy geeft toe dat haar antwoord op omgaan met superdiversiteit humanistische invloeden kent, maar benadrukt dat het niet zozeer past binnen het westerse Humanisme, maar binnen het 'humanisme van de andere mens'. Deze stroming bekritiseert juist het verlichtingsdenken, en is daarom expliciet niet hetzelfde als het westerse Humanisme.

Volgens Levy is het belangrijk dat een debat niet een vorm aanneemt waarin de gevestigde orde praat tegen de burgers. Het dient een van te voren gestructureerd, gemeenschappelijk debat te zijn. Experts moeten met behulp van een zorgvuldige voorbereiding een context bieden waarbinnen mensen op een goede manier kunnen praten. De link wordt gelegd naar de veranderende rol van musea, die een vergelijkbare opdracht aannemen. ◀